

A székely és csángó mondathanglejtés.

A mondathanglejtés formái a nyelvi kifejezés módjai szerint csoportosíthatók legtermészetesebben. A nyelvi kifejezésnek két módja van: a kérdés és a közlés.

A kérdés két fájának, a kiegészítendő és eldöntendő kérdésnek más-más jellegű hanglejtéséhez határozott jelentés fűződik, mely világosan elválasztja a kétfajta kérdést egymástól és a közléstől.

A közlés hanglejtése a magyar nyelvterület tekintélyes részében a közlés kétféle természete szerint más-más jellegű. — A közlés ugyanis lehet általános értelmű, személytelen közlés, amelyet nem határozott személyhez, beszélgető társhoz intézünk. Ilyen természetű közlés pl. a szóbeli hirdetés, szónoklat, előadás, ima, az előszóval előadott mese, elbeszélés. Az ilyenfajta közlés ereszkedő hangmenetekből van összetéve. A személytelen közlésben ezen a hanglejtésen ejtünk minden közlő mondatot, akár kijelentést, akár felszólítást, akár óhajtást tartalmaz. — A közlésnek azonban még egy másik faja is van: a párbeszédes közlés, vagyis a határozott személyhez, beszélgető társhoz intézett közlés, melynek a magyar nyelvterület tekintélyes részében a személytelen közléstől eltérő, saját hanglejtése van. Nemcsak hanglejtés, hanem a hozzáfűződő hangulat tekintetében is különbség van a kétféle közlés között. A személytelen közlés komolyabb, sokszor ünnepélyesebb jellegű, a párbeszéd meghittebb, bizalmasabb természetű. Hangulatrontás volna pl., ha a pap az imát a párbeszédes közlés bizalmas, diskuráló modorában adná elő.

A kétféle kérdés és a személytelen közlés hanglejtése lényegében az egész magyar nyelvterületen egyforma. A köznyelvben ez a három hanglejtésforma játszik fontos szerepet. Ott a párbeszéd is lassanként a személytelen közlésnek ereszkedő hangmenetekből álló hanglejtését veszi föl. Tapasztalatom szerint azonban ott, ahol az élénk párbeszéd sajátos népnyelvi hanglejtésformája megvan, a műveltek nyelvében is divatos. A tősgyökeres debreceni, szatmári, nagykállói művelt magyar ember az élénk párbeszédben ugyanazt a hanglejtést alkalmazza, mint a nép. Székely származású ismerőseim párbeszédében a székely párbeszéd hanglejtése tükröződik. Egressy Gábor anyanyelvének palócos mondathanglejtését akarta a magyar színpadi párbeszédekben meghonosítani.

Egyik tanulmányomban a szatmármegyei szamosháti nyelvjárás összes hanglejtésformáit összegyűjtöttem, használatuk körét megrajzoltam (MNYTK. 22. sz. és MNY. XXI, 1, 159, 247; 1. még MNY. XXII, 106).

A szamosháti nyelvjárásban a kétféle kérdés és a személytelen közlés hanglejtése lényegében megegyezik a köznyelvi formával.

A kiegészítendő kérdés magas hangon kezdődik, a második szótagban nagy hangközzel mélyre esik, a következő szótagokban pedig lassan, fokozatosan ereszkedik, míg az utolsó szótagban eljut az alaphangig:

Hova akarsz menni?¹ — **Mennyi pénz van nálad?** — **Mit akarsz avval a bottal?**

Az eldöntendő kérdés emelkedő hangmenettel indul, az utolsóelőtti szótagon magasra emelkedik, az utolsó szótagon pedig az alaphang mélységére esik:

Sütöl szombatonn?¹ — **Nem láttátok a pipámat?** — **Behozzam az üveget?**

A közlő hanglejtésnek a szamosháti nyelvjárásban két faja van. Egyik az elbeszélésekben, mesékben, hirdetésekben szokásos személytelen hanglejtés, amely ereszkedő hangmenetekből van összetéve, utolsó hangmenete alaphangon végződik:

Hu· vóút, | hun· ne vóút, az | óu·perenciás tengeren is | tul· | vóút· eccer ety | ki·ráj. An·nak vóút | há·ro | fi·ja.²

A párbeszédes hanglejtésnek a Szamosháton két formája van a szerint, hogy a mondat állítmánnyal végződik-e, vagy más mondatrészszel.

Ha a mondat állítmánnyal végződik, hanglejtése a következő: hangmenete ereszkedő az utolsó szótagig, az utolsó szótagon a hang magasra szökik. Ezt a hanglejtésformát neveztem említett tanulmányomban szökőzárású hanglejtésnek. Előfordul mindenféle közlő mondatban, akár kijelentést, akár felszólítást, akár óhajtást tartalmaz:

Be·szélgetni vóutam: — Mik· is haza kerültünk: —
Ős·sze ne zavarjátok: — I·de is szalmát hincsetek: —
Bár·hazajönnének:

Ha nem az állítmány, hanem más mondatrész zárja be a mondatot, a hanglejtés így alakul: ereszkedő hangmenet az utolsóelőtti szótagig, az utolsóelőtti szótag hangja magasra szökik, az utolsó szótagé pedig az alaphang mélységére esik.

¹ Pontos rajzukat l. „A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái“ c. tanulmányom 25., ill. 23. lapján.

² A személytelen közlés hanglejtésének rajzát l. idézett tanulmányom 21. lapján.

Ezt a formát neveztem esőzárású hanglejtésnek.¹ Ez is előfordul mindenfajta közlésben:

Ho-zott vagy három kis ha:lat. — Job·ban köt tülle az ugor:ka. — Nem· sok jóyt tanulsz: ott. — Tes·sék adni egy véka má:lét. — Bár· mekhálgatná a jó Is:ten.

Az itt bemutatott kéttípusú párbeszédes hanglejtés a magyar nyelvterületnek tekintélyes részében megvan. A saját tapasztalatom szerint megvan egész Szatmár megyében, a tiszaháti és ugocsei nyelvjárásban, megvan Beregben, a Nyírben és a Hajdúságban. Hogy a palóc nyelvjárásban Miskolc környékén megvan, azt már EGRESSY GÁBOR bizonyítja. MOLE CZ BÉLA az Alföldön észleli e két hanglejtésformát.

*

Régóta vágytam reá, hogy az északkeleti magyar nyelvterületen észlelt mondathanglejtési megfigyeléseimet más magyar nyelvterületek mondathanglejtésével összehasonlítsam. Különösen a székely mondathanglejtés érdekelt, amely sajátosságaival mindenkinek első hallásra feltűnik. Végre 1928 nyarán megjött a várt alkalom, s a csíkmegyei Szárhegyen megfigyelhettem a székely mondathanglejtést.

Megfigyelésem szerint a székely mondathanglejtés a kérdést és a személytelen közlést illetőleg lényegében meg egyezik a köznyelvi formákkal.

A kiegészítendő kérdés-típus itt is ereszkedő hangmenetű s nagy hangközben játszódik le:

Mit hoztál? — Mikor vót ott? — Kié ez a jószág?

Az eldöntendő kérdés itt is emelkedő hangmenetű az utolsó szótagig, mely az alaphang mélységére esik:

Nem vótál ott? — Neki kellett váltani? — Nem mennek az ökrök után?

A közlés személytelen formája is teljesen meg egyezik a köznyelvi típussal, vagyis ereszkedő hangmenetű szakaszokból áll:

Az e·lőljáróságot, | min·dent, | fi·zettek a | kö·zösből. — Ka·tona vót | La·jos is, | Fer·kő izs, | Ba·lázs is.

A székely hanglejtést minden másfajta magyar hanglejtéstől a közlő hanglejtés másik formája: a párbeszédes hanglejtés különbözteti meg. Erre vonatkozik mindaz a megjegyzés, mely eddig a székely „éneklő hangsúly“-ról a

¹ A szökő- és esőzárású hangmenet rajzait l. idézett munkám 31. és 33. lapjain.

magyar nyelvtudományi irodalomban elhangzott. BUDENZ JÓZSEF már 1860-ban megállapítja róla a következőket: „ott a 'szóbeli' hangsúly a magyarországgal egyező, azaz a szónak első szótagját illeti. De igenis van egy sajátlagos 'mondatbeli' hangsúly, ha szabad így nevezni, mely nem a' szót mint szót, hanem a' mondat végét illeti. Divatos különösen rövid mondatoknál, midőn azok némi indulattal és élénkséggel ejtetnek, s nem egyéb, mint valamely interjectioszerű hangicsáló hangemelés. Néha a szó végét, melyet talál, meg is nyújtja. »Jó szívvel. Ugy bizony. Vásárhelyt van tán.« (Magyar Nyelvészet V, 353—4.) Mindazok, akik BUDENZ után hozzászólnak a kérdéshez, csak az ő észrevételeit ismétlik. Legrészletesebben BALASSA JÓZSEF szól a székely éneklő hangsúlyról (Nyr. XIX, 72—3), de fejtegetéséből pozitív ismeretünk csak annyi, hogy a székely „a mondat utolsó szótagján emeli a hangot“. BALASSA fejtegetésének két nagy hiánya van: hogy példák nélkül szűkölködik, és hogy nem jelöli meg, minő mondatfajokban hallható a székely éneklő hangsúly. Csak növelik a zavart VERESS FERENC zágoni születésű tanártól kapott példái (Nyr. XIX, 176), melyek között közlő és kérdő mondatok vegyesen fordulnak elő. STEUER JÁNOS hoz a zavarba némi világosságot, midőn megismétli BUDENZ megjegyzését, hogy ez a hanglejtés „az élénk beszédben, eleven előadásban használatos“ (Nyr. XIX, 318), s egy eredeti megfigyelésről tanuskodó példát is idéz.

Megfigyelésem szerint a székely párbeszédes mondat-hanglejtést egyéb magyar hanglejtésformától két sajátosság különbözteti meg: a hangmenete és a zárása. A székely párbeszédes hanglejtés hangmenete ugyanis egyenletes magas kezdetű, vagyis a kezdő szótag hangmagassága nem esik le a második szótagon, mint másutt, hanem több szótagon keresztül változatlanul megmarad, csak a hangmenet vége felé esik le. Ez a hangmenet a párbeszédes hanglejtés sajátossága ugyan, de élénk beszédben a kérdés és személytelen közlés hanglejtésében is előfordul. A másik sajátossága a székely párbeszédes hanglejtésnek az, amelyet BUDENZ is észlelt: hogy a mondat utolsó szótagjában fölemeli a hangot.

Aszt. es tudom: — A-ra es jártam: — Nem hejeszélte: — E-rőzs gazda embër vót: — Mjn-dënnap eszëmbë jut:

Ez formailag megfelel a szamosháti szökőzárású mondat-hanglejtésnek. A fenti mondatokat — leszámítva az egyenletes magas kezdetű hangmenetet — a Szamosháton is szökőzárással ejtenék, mert mindenik állítmánnyal végződik. Csak-hogy a székely beszédben a hanglejtés változatlanul szökőzárású marad akkor is, ha a mondat nem állítmánnyal, hanem más mondatrészszel zárul:

Sza-bó Márton *löv* még: — **Ne-jöj**jenek *bé ide*: —
Es-ment még *kéllött* falazni: — **O-jan** uram *vót* **Dezső**
Simon:

Ez utóbbi mondatokat a Szamosháton esőzárással ejtenék.

Tehát, amint látjuk, a székely párbeszédes hanglejtést egyenletes magas kezdetű hangmenet mellett szökőzárás jellemzi, vagyis az utolsó szótag hangjának felszökése. Mégpedig ez a szökő zárás nemcsak az állítmányos mondatvég jellemző vonása, mint a Szamosháton, hanem akkor is az zárja be a hanglejtést, ha a mondat nem állítmánnyal, hanem más mondatrészrel zárul, mely esetben a Szamosháton eső zárás fejezi be a hanglejtést.

A székely párbeszédes hanglejtés a fenti formájában, vagyis egyenletesen magas kezdetű hangmenettel és szökő zárással tudásom szerint egész Erdélyben csak a Székelyföldön van meg.

*

1928 és 1929 nyarán alkalmam volt a moldvai csángók közt is felejtethetetlen benyomásokat szerezni. Különösen nyelvi téren igyekeztem tapasztalataimat kiterjeszteni. Igen érdekelt a csángó hanglejtés már azért is, hogy a szókincsben eléggé tapasztalt idegen befolyás nem férközött-e be a hanglejtésbe is. Örömmel tapasztaltam a hanglejtés érintetlen magyar voltát. Legtöbbet Bogdánfalván időztem, de megfordultam másutt is a Szeret mindkét partján.

A hanglejtésre vonatkozó tapasztalataimat a következőkben foglalhatom össze.

A kiegészítendő kérdés a moldvai csángóknál is olyan, mint más magyar nyelvterületen, vagyis ereszkedő hangmenetű:

Kinek még *aggyak egy virágocskát?* — **Mit** *csántok* *tik ott?*

Az eldöntendő kérdés hanglejtése is megegyezik a rendes köznyelvi hanglejtéssel, vagyis emelkedő hangmenetű, az utolsó szótagon eséssel:

Nyugusznak még? — **Hát** *nem kéll* *vala?* — **Még** *nem* *vetkézétt* még? — **Nem** *nyeriti a fiát?*

A személytelen közlés hanglejtése itt is ereszkedő hangmenetéből van összetéve:

Me-nünk a | **temp-lomba**, | **jö-vünk** ki a | **temp-lom-**
ból, | **me-nünk** a | **tándz-ba**. **Hu-szonnégy** **cigá** | **huz-za**,
 az | **éf-juság tán-col**. | **Vé-szik** az **ök** | **sze-reteiket**.

A párbeszédes hanglejtés teljesen megegyezik a székelység hasonló hanglejtésével; hangmenete ugyanis egyenletes magas kezdetű, zárása szökő:

Aszt·isz megmoszom! — **Nem·bántlak én teged:** — **Moszt·akarok csélleni vélle:** — **Ne·menyeny el inset rosz szüvvel:**

A csángó párbeszédes hanglejtésben nagy ritkán felbukkan az esőzárású hanglejtés is, melyet a székely párbeszédben nem észleltem. A szamosháti hasonló hanglejtéstől abban különbözik, hogy hangmenete székelyes, vagyis egyenletes magas kezdetű. De megegyezik vele abban, hogy mindig olyan mondatokban fordul elő, melyek nem állítmánnyal, hanem más mondatrészsel végződnek:

Nem·isz vót az embër: rossz. — **Bé·rikojtom én ak:kor.** — **Miny·gyárt megérik: e.** — **Hó·nap | nem menyünk Bákóba:, mē nem·ura men:nünk.**

Ritkasága azt mutatja, hogy e hanglejtésforma kiveszőben van a csángó nyelvjárásból. De meglevő nyomai arról tanuskodnak, hogy valamikor a csángó párbeszédes hanglejtés is kéttípusú lehetett, mint ma a szamosháti és a vele összefüggő nagy területé. Ez a tény azt a gyanítást kelti bennem, hogy a személytelen közlés hanglejtése mellett valamikor az egész magyar nyelvterületen lehetett egy kéttípusú párbeszédes hanglejtés, mely a magyar nyelvterület tekintélyes részén ma is él. A székelységben egytípusúvá egyenlítődtől azáltal, hogy a szökőzárású forma kiszorította az esőzárásút s egyeduralomra jutott. Ez a harc a két típus között a moldvai csángók nyelvében még nem fejeződött be.

Gyanításom azonban csak akkor válik tudományos igazsággá, ha egész nyelvterületünk hanglejtésformáinak ismerete fogja támogatni. Ettől azonban még, sajnos, messze vagyunk.

CsÜRY BALINT.

Folnesics Alvinájának eredetije.

A magyar nyelvújítás történetével foglalkozó tanulmányokban sok szó esett¹ már Folnesics János Lajos hírhedt Alvinájáról.² Furcsaságait, hóbortjait („nőstényítés”), merész újításait — mintegy száz szóval gazdagította nyelvünket — s viszonyát a Mondolathoz behatóan tisztázta a nyelvészeti kutatás. Csupán eredetijének megjelölésével maradt adós, bár SIMAI ÖDÖN fáradozott, hogy forrását is

¹ TAKÁCS SÁNDOR, Részletek a nyelvújítási harc történetéből: Kath. Szemle 1890: 528—30, 702—3, 706. — BUZÁS GYÖRGY, Egy elfeledett nyelvújítónk: Folnesics János: Nyr. XXXV, 347—50. — SIMAI ÖDÖN, Folnesics Lajos Alvinája: Nyr. XLI, 216—9, 265—74, 314—23. — TOLNAI VILMOS, A nyelvújítás. Bp., 1929. 100—1, 116—8.

² Alvina, kiadta Folnesics János Lajos, Nagyvárad Magyar. Pestenn, Paczkó Ferencz József költségével, 1808. 8° 240 l.